

УДК 502.62(477.84)

Л. М. Бабюк – здобувач кафедри геоекології
та методики викладання екологічних дисциплін
географічного факультету Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Теоретико-методологічні засади наукового обґрунтування створення екологічних стежок

*Роботу виконано на кафедрі геоекології
та методики викладання екологічних дисциплін
ТНПУ ім. В. Гнатюка*

Проаналізовано теоретичні та методологічні засади створення та функціонування екологічних стежок. Проаналізовано історичні та географічні особливості функціонування екологічних стежок. Стисло описано комерційні та некомерційні організації, метою яких є консультативно-організаційна робота зі створення екологічних стежок.

Ключові слова: екологічна стежка, екологічна освіта, екологічна культура, природоохоронна діяльність.

Бабюк Л. М. Теоретико-методологические принципы научного обоснования создания экологических троп. Рассматриваются теоретические и методологические принципы создания и функционирования экологических троп. Анализируются исторические и географические особенности функционирования экологических троп. Подается краткое описание коммерческих и некоммерческих организаций, целью которых является консультативно-организационная работа по созданию экологических троп.

Ключевые слова: экологическая тропа, экологическое образование, экологическая культура, природоохранная деятельность.

Babyuk L. M. Theoretical and Methodological Principles of Scientific Ground of Creation of Ecological Paths. Theoretical and methodological principles of creation and functioning of ecological paths are considered. The historical and geographical features of functioning of ecological paths are analysed. Work of organizations the purpose of which is a grant of consultations and help in planning and development of ecological path is described.

Key words: ecological path, ecological education, ecological culture, nature protection activity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні все більшої популярності у світі (у тому числі й в Україні) набуває екологічний туризм у національних парках. Стрімке зростання такого туризму потенційно загрожує здоров'ю природних та культурних ландшафтів. Окрім створення власне заповідних територій (ідеться про ті, у яких статус заповідності передбачає й рекреаційну діяльність) необхідне та належне управління природними ресурсами, тобто здійснювати планування так, щоб забезпечити оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, які є ключовим елементом у розвитку туризму й охороні природної спадщини та біорізноманіття, з одного боку, а з іншого, – сприяти збереженню штучної і живої культурної спадщини місцевих громад. Одним із таких засобів регулювання неконтрольованого потоку відвідувачів у заповідних територіях є створення екологічних стежок.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблематика розробки проектів створення екологічних стежок лягла в основу написання збірника про російський та закордонний досвід. До підручника ввійшли статті В. П. Чижової (“Екологические тропы – от идеи до проекта”, “Информационное содержание экологической тропы”, “Регулирование допустимой нагрузки на тропу”, “Правила поведения на экологической тропе”, “Разнообразие тем и методов работы на экотропах”), В. В. Комова, Я. І. Орестова (“Технология обустройства троп”) та ін. [2].

В Україні методику розробки та створення екологічних стежок висвітлена у праці “Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки *Лісники*)” (Я. Т. Дідух, В. М. Єрмоленко, О. Т. Крижанівська) [1]. Є багато робіт педагогічного напрямку, тобто присвячені не стільки методиці розробки проекту самої стежки, скільки організації еколого-просвітницької роботи.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади створення екологічних стежок. Відповідно до мети поставлено такі завдання: розкрити поняття “екологічної стежки”, її роль та функції; проаналізувати історичні та географічні тенденції функціонування екологічних стежок.

Матеріали й методи. Розв’язання завдань статті спиралося на вивчення теоретичних та методичних підходів у сфері природокористування, викладених у працях вітчизняних та закордонних учених, а саме: В. П. Чижової, В. В. Комова, Я. І. Орестова, Я. І. Дідуха й ін. Також вивчався досвід іноземних природничих організацій. Використано такі методи дослідження: описовий, теоретичний аналіз, метод аналізу та синтезу, порівняльний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Екологічна стежка – це спеціально обладнаний маршрут, який проходить через різні екологічні системи й інші природні об’єкти, архітектурні пам’ятки, які мають естетичну, природоохоронну й історичну цінність; на екологічній стежці відвідувачі отримують усну (за допомогою екскурсовода) або письмову (стенди, аншлаги і т. ін.) інформацію про ці об’єкти [2, 7]. Організація екологічних стежок – одна з форм виховання екологічного мислення та світогляду. У різних країнах їх називають по-різному: пішохідні доріжки, треки, туристські стежки, пейзажні стежки, зелені шляхи й т. п. Найпоширенішою й найпростішою вважається назва “*trail*” або “*track*” (слід, трек).

Історія організації таких маршрутів у природі налічує понад 60 років. Спочатку такі стежки виникали на заповідних територіях у національних парках Північної Америки, а пізніше і в Західній Європі [3].

Однією з найперших на території України (тоді ще Росії) природознавчих стежок була “Штангівська стежка”, прокладена Кримським гірським клубом у 1899 р. (її довжина становила 8,5 км і проходила вона через східний схил Ялтинської яйли) для збирання та поширення інформації про історію та природу Криму, а також охорони рідкісних видів рослин і тварин. 1916 р. в Криму, біля м. Судака, прокладено історико-археологічну стежку, а вже наприкінці 80-х рр. – першу в Україні навчальну екологічну стежку [1].

Відтоді така доступна й цікава форма екологічної освіти в природі набула широкого розповсюдження, переважно на великих територіях природно-заповідного фонду – у Карпатському та Шацькому національних парках, природних заповідниках Криму, навколо великих міст. На сьогодні в Україні простежується тенденція до зростання кількості екологічних стежок. Це і маршрути в НПП “Подільські Товтри” (“Бакота”), і в Ужанському національному парку (“До витoku річки Уж”, “Кременець”, “Черемха”), екологічна стежка АТЛАНТ-М пролягає по унікальній території ландшафтних заповідників “Байдарський” і “Мис Айя”. У Криму асоціація “Екологія і світ” пропонує створити довкола майбутнього національного парку “Таврида”, який буде розміщено на площі 250 тис. га, гірську екологічну стежку завдовжки 500 км.

Відомі стежки Лахемааського національного парку (Естонія) протяжністю 4–12 км [3].

Беззаперечним лідером із проектування та створення екологічних стежок є Сполучені Штати Америки. Численні комерційні та некомерційні організації функціонують для планування та створення цих стежок. Найбільш повним у світі он-лайн виходом на джерело щодо планування, будівництва, проектування, фінансування, управління, зміцнення та підтримки стежок і зелених коридорів є *American trails* [6]. *Rails-to-Trails Conservancy* – некомерційна організація, заснована у Вашингтоні, мета якої – створення загальнонаціональної мережі стежок [8]. Є безліч аналогічних установ.

Відомо, що найдовшою в світі екологічною стежкою (довжина – 3440 км) є Апалачська, прокладена у 20-х рр. XIX ст. Засновником її вважається Бентон Маккей. Він запропонував цю стежку як проект регіонального розвитку, благоустрою території. Будувалася Апалачська стежка з 1921 р. (коли було запропоновано проект) до 1937 р. Сьогодні, звичайно, вона набула іншого вигляду – удосконалено систему маркування, реконструйовано й перебудовано технічні засоби, та головне – стежка нині перебуває за межами старої дороги задля збереження лісових масивів [7].

Великий досвід зі створення навчальних стежок у національних парках Татаранському, Бещадському, Магурському й інших має Польща. Вони проходять головню нинішніми туристичними

стежками і є їх складовою частиною.

У Росії досвід створення екологічних стежок значний. За даними відділу Всеросійської організації охорони природи, лише за два роки в різних куточках Російської Федерації закладено понад 120 навчальних стежок [4]. Наразі планується грандіозний проект – створення системи туристичних стежок навколо оз. Байкал і в Байкальському регіоні, планована довжина – 1800 км. Існує так звана природнича організація “Екоцентр Заповідники”, діяльність якої присвячена проектуванню та створенню екологічних стежок, а також освітніх природних візит-центрів [5].

Існує різноманітна типологія стежок. За способом проходження розрізняють такі: пішохідні стежки, які, зі свого боку, бувають одно- або багатоденними й мають протяжність у середньому 4–15 км, розраховані на відвідувачів, котрі мають на меті ознайомитися з мальовничими краєвидами того чи іншого регіону; велосипедні; кінні, лижні, стежки для моторизованих видів транспорту тощо [2, 8].

Окрім зазначеної категорії стежок, існує поділ за типом траси: лінійні, напівкільцеві, кільцеві й радіальні (в останньому випадку шлях туди й назад проходить тією ж стежкою). З точки зору сприйняття ландшафту й отримання інформації перші три типи (лінійний, напівкільцевий й кільцевий) прийнятніші, ніж четвертий, за складністю подолання. Окремо виділяють групу екологічних стежок за їхнім призначенням: пізнавально-прогулянкові, пізнавально-туристичні та навчальні [2, 9].

У США кожна стежка оцінюється за категорією складності (табл. 1). Ця оцінка загалом заснована на умовах стежки: крутизні схилу, підвищеннях та пониженнях, кількості природних бар’єрів, їх видів. Розроблено критерії оцінок різних типів стежок (табл. 1) [9].

Географічна визначеність екологічної стежки полягає в її просторовому позиціонуванні та картографічному моделюванні – створенні абрису, кроків, картосхеми, ілюстрацій (графічних та фотографічних), а також текстовому описі об’єктів на трасі руху з детальністю, що забезпечує можливість повторного чи багаторазового проходження цього маршруту туристами з різним ступенем підготовки.

Таблиця 1

Категорії складності екологічних стежок

Категорія		Класифікація стежок		
		легкі	помірні	складні
Пішохідні екостежки	крутизна стежки	20°	30°	30° або більше
	ширина стежки	0,45–0,60 м	0,30–0,45 м	0,30 м
	поверхня	гравій	камінь, стовбури дерев	необроблена
Велосипедні екостежки	крутизна стежки	10°	30°	30° або більше
	ширина стежки	0,60 м	0,30–0,60 м	0,30 м
	поверхня	порівняно гладка	окремі секції грубі	різноманітна; допускається перенесення велосипеда
Кінні екостежки	крутизна стежки	15°	25°	30° або більше
	ширина стежки	0,60 м	0,60 м	0,45 м
	поверхня	рівномірна	камінь, стовбури дерев	необроблена
Екостежки для інвалідних візків	крутизна стежки	1–3°	3–6°	6–8°
	ширина стежки	1,2 м	1,2 м	0,90 м
	поверхня	бетон або асфальт	асфальт або дуже дрібний щебінь	утрамбований ґрунт із поодинокими каменями і корінням

Усю необхідну інформацію відвідувачі та туристи можуть отримати зі спеціальних буклетів і брошур із картосхемами та докладними описами або інформаційних аншлагов, пояснювальних і вказівних стендів, маркувальних знаків. Ці стежки враховують усі екологічні та природоохоронні вимоги щодо мінімізації збитків, яких може бути завдано природному середовищу, а також вимоги безпеки відпочивальників і туристів, що є особливо актуальним для національних парків й інших природоохоронних територій. На них також можна організовувати науково-пізнавальні й екоосвітні екскурсії з гідями-природознавцями.

Саму назву “екологічна стежка” слід розуміти як “вивчення природи” і як “навчання природою”. Інакше кажучи, метою створення стежки є насамперед навчання й виховання відвідувачів. Засновник етики землі, американський еколог Олдо Леопольд писав: “Кожна ділянка лісу повинна давати своєму власникові не лише дошки, дрова і стовпи, а й освіту. Цей урожай мудрості завжди під рукою, проте його не завжди пожинають”.

З одного боку, завданням стежки є своєрідний “природознавчий лікнеп”, тобто розширення кругозору екскурсантів стосовно об’єктів, процесів і явищ довкілля. З іншого боку, завдання екскурсоводів і гідів – навчити своїх слухачів бачити, помічати різні прояви антропогенних чинників, які можна спостерігати в зоні маршруту стежки, та вміти комплексно оцінювати ці результати дії людини на довкілля.

Зрештою, провідне завдання екологічних стежок – сприяти вихованню екологічної культури поведінки особистості як частини загальної культури взаємин людей один з одним і ставлення людини до природи [1].

Створення навчальних екологічних стежок сприяє підвищенню наукового рівня шкільної освіти. Знання, які учні отримують на стежці, тісно пов’язані з програмним матеріалом; вони допомагають

збагатити й урізноманітнити інформацію, отриману на уроках. Діти насамперед опановують уміння застосовувати на практиці знання з різних предметів в комплексі, осмислюючи нерозривну єдність природного середовища й людини.

Екологічні стежки є надзвичайно зручним інструментом в екологічній освіті та вихованні молоді. Відомо, що батькам не завжди вдається прищепити нащадку любов до природи, бажання її зберегти і, що найважливіше, розбудити в майбутнього громадянина держави почуття відповідальності за її долю.

Особливість екологічного навчання та виховання на екостежках полягає в тому, що воно будується на основі невимушеного засвоєння інформації, цінностей та норм поведінки у природному середовищі. Це досягається завдяки органічному поєднанню відпочинку та пізнання впродовж руху за маршрутом. Адже саме на лоні мальовничої природи можна показати її вразливу красу та беззахисність перед антропогенним впливом.

Поряд із вирішенням завдання освіти, виховання та відпочинку екологічні стежки сприяють і охороні природи. Вони є своєрідними “регулювальниками” потоку відвідувачів, розподіляючи їх у відносно безпечних для природи напрямках. Окрім цього, екостежка забезпечує можливість дотримання природоохоронного режиму на певній території, оскільки полегшує контроль за відвідуваністю і виконанням установлених правил. Окремі стежки можна об’єднувати в системи, провідне завдання яких полягає в часовому та просторовому регулюванні потоку відвідувачів, розсіюванні й розподілі їх по рекреаційній території, щоб уникнути перевантаження найпривабливіших і тому найбільш відвідуваних ділянок.

Створення екостежок на околицях та в межах природоохоронних територій дає змогу відвернути туристів від найбільш уразливих об’єктів, показавши їм не менш цікаві та водночас доступні місцини. Для цього в гірській місцевості, а при значній протяжності й на рівнині, окрім основної стежки, проектується також одна або кілька допоміжних, щоб за потреби скоротити час перебування на маршруті або знизити його складність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, створення екологічних стежок спрямоване на розв’язання чотирьох завдань: екологічної освіти та виховання, відпочинку відвідувачів та збереження природи прилеглої території.

На екостежці навчання й виховання зливаються в єдиний процес. Відвідувачі засвоюють тут не лише наукові знання про природне середовище, а й етичні та правові норми, пов’язані з природокористуванням. Саме на екологічній стежці постійно створюються умови для поєднання думок, відчуттів та дій, що є основною умовою формування світогляду особистості. Усе це потребує подальших досліджень на екологічних стежках Тернопільщини.

Література

1. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки “Лісники”) / Я. Т. Дідух, В. М. Єрмоленко, О. Т. Крижанівська та ін. – К. : [б. в.], 2000.
2. Тропа в гармонии с природой : сб. рос. и зарубеж. опыта по созданию эколог. троп. – М. : Р. Валент, 2007. – 176 с.
3. Мавлютова О. С. Экологическая тропа. Описание экологической тропы по памятнику природы “Урочище Кухмарь” / О. С. Мавлютова // Внешкольная экология. – 2004. – № 4.
4. Всероссийское общество охраны природы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.voop.su
5. Эколого-просветительский центр “Заповідники” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.wildnet.ru
6. American trails [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.americantrails.org
7. Appalachian Trail Conservancy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.appalachiantrail.org>
8. Rails-to-trails Conservancy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.railstotrails.org/aboutUs/index.html
9. Willamette National Forest [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.fs.fed.us/r6/willamette/recreation/trails

Адреса для листування:

46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2,
Тернопільський національний педагогічний університет.
Тел. сл.: 43-61-54

Статтю подано до редколегії
21.06.2010 р.

